

Perestroika ja vasemmisto-fundamentalismi

M a r k k u K i v i n e n

Venäläisessä arkikeskustelussa perestroikan käsite on vähintäänkin epämääräinen. Monet venäläiset tuntuvat ajattelevan, että perestroika tarkoittaa koko Neuvostoliiton hajoamisen jälkeistä ajanjaksoa. Koko asian ydin on tällöin ”vanhan hyvän ajan” katoaminen ja Neuvostoliiton selkeän järjestyksen suistuminen kaaokseen. Monissa viime vuosina kerätyissä haastatteluaineistoissa tällainen kanta tulee esiin tavan takaa. Lähelle samaa ajattelutapaa, joskin tasan päinvastaisesta latauksesta käsin, tulevat sellaiset historialliset tarkastelut, joissa sekä Mihail Gorbatšov että Boris Jeltsin kuuluvat Venäjän historian ”liberaaleihin uudistajiin”. Toisaalta perestroikan tutkimuksessa esiintyy myös pyrkimyksiä täsmentää ajanjakson sisäistä kehitystä (esimerkiksi Zdravomyslov 2007b vrt. Lewin 1991) mahdollisimman tarkasti, jolloin perestroika tarkoittaa lähinnä Gorbatšovin politiikkaa vuosien 1987 ja 1991 välisenä aikana. Kenties voimakkaimmin perestroikan sisäistä dynamiikkaa ja käyttämättömiä mahdollisuuksia on kansainvälisessä keskustelussa tuonut esiin Stephen F. Cohen (esim. 2000).

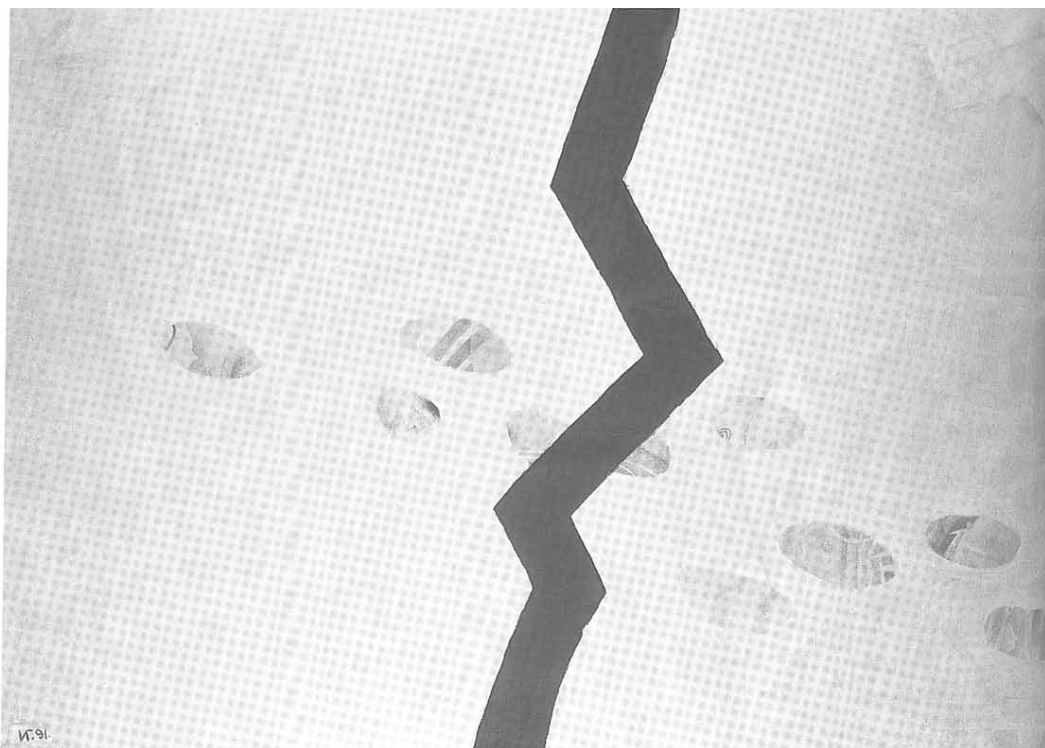
Tässä artikkelissa tulkitsen perestroikan kokonaisvaltaiseksi yhteiskunnalliseksi projektiksi, jonka analyysi edellyttää sekä Neuvostoliiton yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden että

niiden kulttuurisen perustan täsmällistä käsitteellistämistä. Sellaiset käsitteet kuin modernisaatio, sosialismi tai liberalisointi on konkretisoitava neuvostoyhteiskunnan institutionaalisen matriisin tasolla.

Kokonaisvaltaisena yhteiskunnallisena projektina perestroika rinnastuu – ei enempää eikä vähempää – lännen uusliberalistiseen projektiin. David Harvey kirjoittaa: ”Uusliberalistinen projekti voidaan siis tulkita utopistiseksi hankkeeksi, jonka tavoitteena on toteuttaa teoreettinen malli kansainvälisen kapitalismin uudelleenorganisoiduksi, tai sitä voidaan pitää poliittisena projektina, joka pyrkii palauttamaan pääoman kasautumiselle otolliset olosuhteet ja taloudellisen eliitin valta-aseman” (Harvey 2008, 26). Vastaavaan tapaan perestroikaa voi luonnehtia seuraavasti: Perestroika voidaan tulkita utopistiseksi hankkeeksi, jonka tavoitteena on toteuttaa teoreettinen malli kansainvälisen sosialismin uudelleenorganisoiduksi, tai sitä voidaan pitää poliittisena projektina, joka pyrkii palauttamaan sosialistisen yhteiskunnan institutionaalisten rakenteiden toiminnan otolliset olosuhteet ja niin poliittisen kuin taloudellisenkin eliitin valta-aseman.

Kun katsotaan perestroikan tuloksia, tällainen määritelmä näyttää vähintäänkin paradoksaaliselta. Eikö perestroika juuri johtanut sosialistisen maailmanjärjestelmän hajoamiseen ja neuvostoyhteiskunnan institutionaaliseen romahdukseen? Näin epäilemättä on ja juuri tämä seikka vaatiikin selitystä.

Utooppisen ja poliittisen suhde kaipaava kommenttia. Olen aiemmin kehittänyt neuvostoyhteiskunnan institutionaalista matriisista tulkin-

Igor Ganikovski: *Halkeama*, 1991.

nan, jonka lähtökohtana on bolševikkien pyhän analyysi Emile Durkheimin (1980, alunperin 1912) hengessä. Olen yrittänyt osoittaa, miten bolševikkien modernisaatiohankkeen perustana oli tiettytyyppinen duaalinen kulttuurinen koodi, jonka puitteissa poliittiset johtajat operoivat. Venäläinen sosiologi Andrei Zdravomyslov (2004 ja 2007a) on arvostellut minun teoriaani sillä perusteella, että poliittisten toimijoiden päätöksiä ei ohjannut niinkään kulttuurinen koodi kuin kulloinenkin poliittinen tilanne. Hän kysyy:

Missä määrin käytännön politiikka perustui ”pyhiin ideaaleihin” ja missä määrin sen juuret olivat yhteiskuntarakenteen erilaisten tasojen realistisessa arvioinnissa. Olivatko tekijän kuvaamat yhteiskunnan muutokset tuloksia ”bolševismin suuresta kertomuksesta” vai olivatko ne yhtä lailla seurausta systemaattisesta tilannearviosta sellaisessa tilanteessa, jossa Neuvostoliiton ja sen naapureiden suhteet olivat vihamieliset. (Zdravomyslov 2007a, 627.)

Zdravomyslov on epäilemättä oikeassa sikäli, että poliittista toimintaa jossakin konkreettisesti tilanteessa ei voi redusoida vain kulttuuriseen koodiin. Mutta – aivan kuten uusliberalisminkin tapauksessa – kommunistien poliittista toimintaa siivittää tietty utooppinen projekti. Koska käytännön politiikassa siitä jatkuvasti poiketaan, utopian ja politiikan välillä on alituinen jännite. En kuitenkaan Harveyyn tapaan nimittäisi tuota utooppista tai – käyttäkseni Alwin Gouldnerin (1974) varsin sattuvaa käsitettä – paleosymbolista ulottuvuutta vahvassa mielessä ”teoreettiseksi”. Pikemminkin kysymys on niin yksinkertaisista eronteosta, että ne ovat arkiymmärryksessä itsestään selviä. Nämä määrittelevät arjen normatiivisen horisontin yksinkertaisina käskyinä, jotka ovat asianosaisille niin ilmeisiä, ettei niitä osata edes kyseenalaistaa. Sofistikoitunut teoria on kaukana ”pyhän” yksinkertaisuudesta.

Tässä artikkelissa puolustankin kantaa, jonka mukaan perestroika on viimeisin yritys palata radikaalin vasemmiston alkuperäiseen puh-

taaseen projektiin. Samalla perestroika joutuu kohtaamaan kaksi koko alkuperäisen projektin perustavaa ongelmaa: ajatuksen poliittisen vastakohtien yksinkertaisista dualismeista ja projektin ei-tarkoitettujen tulosten muodostumisen tabuiksi.

Tarkoitan vasemmistofundamentalismilla sellaisia kriittisesti neuvostodellisuuteen suuntautuneita virtauksia ja pyrkimyksiä, jotka ovat aktiivisesti yrittäneet purkaa kommunismin projektin ei-tarkoitettuja tuloksia ja palata alkuperäiseen pyhän koodiin. Fundamentalismia tämä on nimenomaan siksi, että alkuperäisen projektin puhtaus ja oikeutus ei näissä liikkeissä asetu millään tavoin kyseenalaiseksi. Esimerkiksi trotskilaisuus halusi tuoda esiin ja purkaa nomenklatuuran vallan, Hruštšovin kausi puolestaan merkitsi pyrkimystä vahvistaa puoluetta suhteessa turvallisuuspalveluihin. Lännen vasemmistososiaalidemokratia oli liikkeellä kokonaisvaltaisemmin. Sen tarkoituksena oli tuoda demokraattiset instituutiot välittämään alkuperäisen projektin toteuttamista, niin että eitärkoitettut tulokset voitaisiin välttää. Väitänkin, että perestroika tulee kokonaisvaltaisen otteensa vuoksi lähelle juuri tätä lännen vasemmiston perinnettä samalla, kun sen juuret ovat Hruštšovin ajan Neuvostoliitossa. Vasemmistofundamentalismi on uusi käsite. Sen perustana on ajatus, että työväenliike on kulttuurisesti tulkittavissa juuri ”pyhän” käsitteen kautta. Fundamentalismista on kysymys samassa mielessä kuin esimerkiksi uskonnollisessa fundamentalismissa. Tämä merkitsee, että kulttuurinen traditio on perustavalla tavalla jotakin annettua. Sen lähtökohtia ei voi valita tai modifioida. Käytäntöjä ja toiminnan seurauksia voidaan kritikoida, mutta kulttuurin peruskoodit on otettu annettuina. Perestroika tarkoittaa remonttia, jonkin jo tehdyn korjaamista.

Perustellakseni tämän tulkinnan tarkastelen aluksi perestroikan suhdetta bolševikkien pyhään. Toiseksi yritän osoittaa, miksi asiat eivät enää pysyneet hallinnassa.

Vasemmiston mallimuuttajat

Sosiologisen modernisaatioteorian ytimessä ovat Talcott Parsonsin (esim. 1951 ja 1967) kehittelemät mallimuuttajat. Niiden tarkoituksena on kuvata modernin ja traditionaalisen yhteiskunnan arvo-orientaatioiden perustavia eroja. Parsons esittää mallimuuttajista laajempia ja suppeampia muotoiluja. Keskeiset mallimuuttajat voidaan kiteyttää seuraavaan tapaan.

Moderni	Traditionaalinen
Instrumentaalisuus	Ekspressiivisyys
Saavutuksiin perustuva	Annettuun asemaan perustuva
Kohdeherkkyys	Diffuusius
Neutraalisuus	Tunteenomaisuus
Universalismi	Partikularismi
Yksilöllinen minuus	Kollektiivisyys

Myös bolševikkien projektin pohjana on ajatus modernisaation välttämättömyydestä, mutta askel moderniin yhteiskuntaan ei Parsonsin tapaan hahmotu asteittaisena kehityksenä markkinaorientaation ja professionalismin laajentumassa, vaan vallankumouksellisena katkoksenä menneisyyden ja tulevaisuuden välillä. Tähän erontekoon liittyvä arvolataus on selvä ja yksiselitteinen. Vasemmiston mallimuuttajat eivät kuitenkaan ole keskiluokkaisten professionaalisten ammattien arvo-orientaatioista tehtyjä tutkijan ideaalityyppejä kuten Parsonsilla. Paremminkin lähtökohtana ovat yhteiskunnallisten instituutioiden modernisoituminen sellaisena kuin se näyttäytyy kansanomaiselle arkihavainnolle. Keskeiset ulottuvuudet voidaan bolševikkien suuren kertomuksen pohjalta hahmottaa seuraavaan tapaan:

Pyhä (Moderni)	Maallinen (Traditionaalinen)
Tiede	Uskonto
Edistys	Takapajuisuus
Tuotantovoimien kehitys	Köyhyys
Kaupunki	Maaseutu
Proletariaatti	Porvaristo
Puolue	Tsaari

Sosiologit ovat usein kysyneet, oliko Neuvostoliitto moderni yhteiskunta (Parsons 1967, vrt. esim. Srubar 1991). Jos otamme todesta ajatuksen vasemmiston omista mallimuuttujista, Venäjän modernisaation analyysi näyttäisi edellyttävän kokonaan omia käsitteitä. Modernisuus ei konstituoitunut samoissa prosesseissa kuin lännessä, eikä sitä jäsennetty samoilla kulttuurisilla kategorioilla.

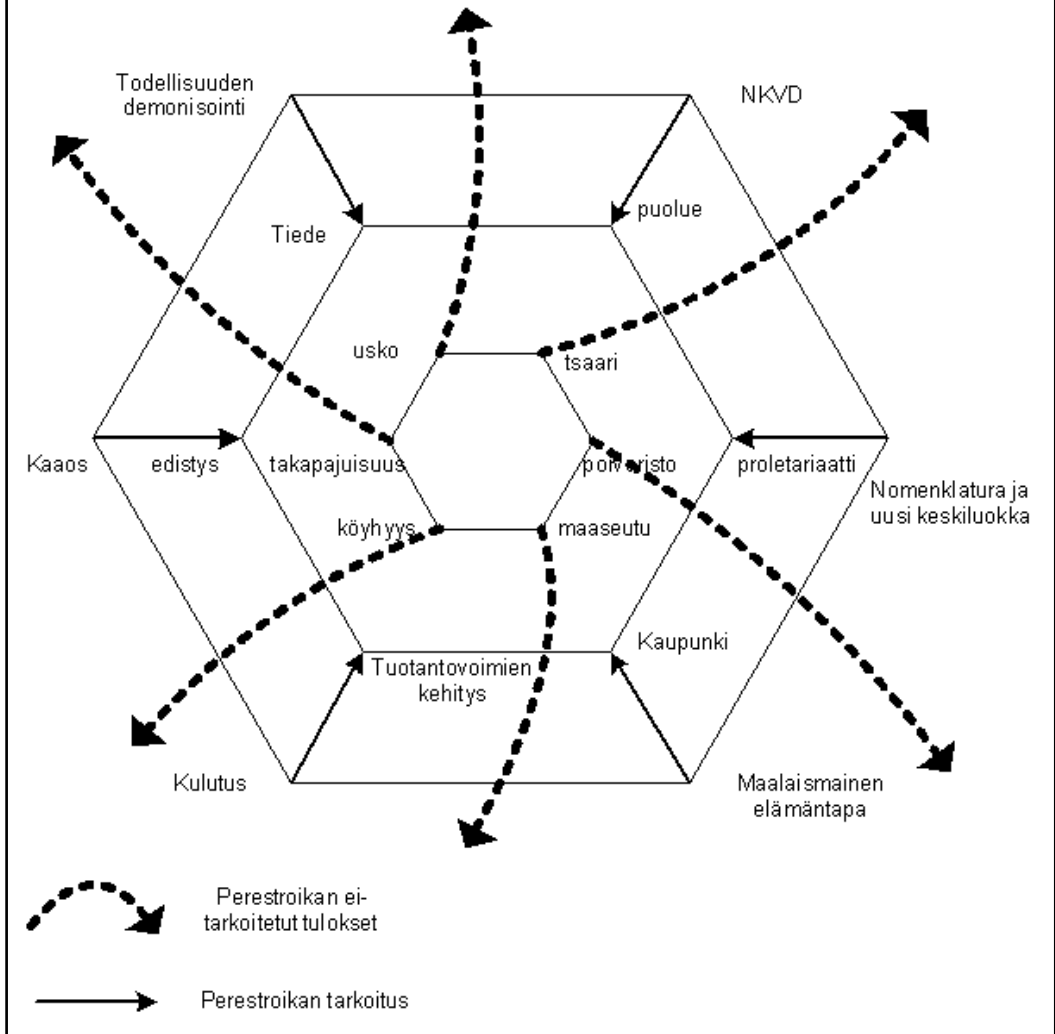
Parsonsilaisen sosiologian kannalta Neuvostoliiton yhteiskunnan perusongelma oli se, että päämäärien asettamisen funktio – siis politiikka – dominoi liikaa suhteessa yhteiskunnan muihin funktionaalisiin osakokonaisuuksiin. Yleistyistä välineistä valta oli rahaa merkittävämpi (Parsons 1967, vrt. Larjavaara 2007). Tästä näkökulmasta Venäjän transitio voidaan nähdä yhteiskunnan prosessina, jossa yhteiskunta funktionaalisesti eriytyy ja adaptaatiofunktio saa dominoivan aseman rahan merkityksen kasvaessa yleisenä välittäjänä (Sänkiäho 2002; Larjavaara 2007). Miten tällainen funktionaalisten osajärjestelmien integraatio loppujen lopuksi voi reaalisena poliittisena projektina toteutua, on varsin pitkälti avoin kysymys. Tässä tullaan hyvin vaikeisiin kysymyksiin historiallisten prosessien, instituutioiden ja funktionaalisten välttämättömyyksien välisistä suhteista. Venäjän kohdalla erityisen merkittävä on kysymys siitä, missä määrin ja millä tavoin neuvostoyhteiskunnan tai transition Venäjän erilaiset toiminnot voidaan tulkita ”funktionaaliseksi ekvivalenteiksi” tai ”dysfunktioiksi”.

Tässä artikkelissa lähdän kuitenkin liikkeelle toisesta Parsonsin teoriaan liittyvästä ongelmas- ta. Parsonsille arvot ovat kulttuurisessa järjestelmässä, joka ei ole funktionaalinen (Parsons & Shils 1951). Toisin sanoen arvojen välillä ei ole toiminnallisia vaan ainoastaan loogisia suhteita. Sosiaalisen järjestelmän funktionaalisissa toimintakokonaisuuksissa arvot institutionaalisoituvat. Tällainen hahmotus instituutioista kulttuurin arvojen toteuttajina on ongelmallinen kolmella tavalla. Se sivuuttaa kulttuurisen järjestelmän konstituution nimenomaan pyhän ja maallisen binaarisuuksien kautta. Toiseksi se ei lainkaan tuo institutionalisoitumisen prosessiin negatiivista pyhää, eli tabua (vrt. ranskalaisesta keskustelusta Arppe 1992). Kolmanneksi siinä sivuutetaan kokonaan toiminnan ei-tarkeitetut tulokset.

Neuvostoyhteiskunnan perusrakenne

Oheisessa kuviossa on hahmotettu neuvostoliittolaisen yhteiskunnan institutionaalinen matriisi bolševikkien suuresta kertomuksesta lähtien. Lähtökohtana on vanha Venäjä, jolle on tyypillistä uskonnollinen maailmankuva, takapajuisuus, köyhyys, suunnaton ja henkisesti ja yhteiskunnallisesti pysähtynyt maaseutu sekä tsaarin yksinvaltainen hallintojärjestelmä. Tämä on venäläisen todellisuuden sisin kerrostuma, sen historiallisen muutoksen lähtökohta. Bolševikkien maailmankuvassa tämä sisimmässä kuusikulmiossa ilmenevä todellisuus edustaa maallista pahaa, josta sosialismin projekti nostaa Venäjän toiseen, ehdottomasti parempaan todellisuuteen. Itse asiassa kysymys on uudesta ”pyhästä”, jossa uskonto on korvattu tieteellisellä maailmasuhteella ja takapajuisuus on muuttunut jatkuvaksi edistymiseksi, joka ilmenee maan teollistamisessa ja kaupungistumisessa. Se yhteiskuntaluokka, joka on astunut muutoksen subjektiksi, on työväenluokka. Koko projektin johdossa on kommunistinen puolueen edustama etujoukko, joka yhdistää tieteellisen tiedon ja työväenliikkeen.

Neuvostoyhteiskunnan institutionaalinen matriisi ja perestroika

Bolševikkien pyhän koodin pohjalta Venäjä lähtee todellakin modernisoitumaan. Tieteen palvonta ei jää pelkäksi puheeksi, vaan Neuvostoliitossa todella rakennetaan maailman suurimmat tiedeinstituutiot. Edistys on niin ikään totta. Vuosisatoja luonnon rytmisissä elänyt kansa oppii käyttämään kelloa ja nenäliinaa. Lukutaidottomien vanhempien lapsista sukeuu nousevan neuvostoteollisuuden insinöörejä ja johtajia (Lewin 1985). Maa teollistuu ja

kaupungistuu. Lukemattomille neuvostokansalaisille tämä modernisaatio tarjoaa uusia elämän perspektiivejä (Fitzpatrick 1979), jotka koetaan aivan yhtä legitimeiksi kuin lännen modernin yhteiskunnan lupaukset. Tämä on se puoli, joka läntisessä yhteiskuntatutkimuksessa nousee keskeiseksi, kun Hruštšovin ajoista lähtien lännen ja idän modernisaatiot eivät näytäkään niin kovin erilaisilta. Aletaan puhua konvergenssin mahdollisuudesta.

Neuvostoyhteiskunnalla on kuitenkin myös aivan yhtä institutionalisoitunut ulkokehänsä. Sen muodostavat bolševikkien projektin ei-tarkoitettut tulokset. Nämä ovat ilmiöitä, joita ei virallisen kertomuksen piirissä lainkaan ole. Aluksi ne ovat vain tematisoimattomia alueita tai ”käytännön tilassa” olevia toimintoja. Koska bolševikkien maailma jäsenyyty jyrkän dualistisesti, nämä ilmiöt eivät voi olla neutraaleja, eivätkä ne voi tulla avoimen tarkastelun kohteeksi. Sen sijaan niistä tulee tabuja, negatiivista pyhää, jota ei voi koskea tai käsitellä. Neuvostoyhteiskunnan varsinaisen pyhän rinnalle muodostuu näin erityinen täydentävä institutionaalinen rakenne. Tämä ”kolmas” on eräänlainen komplementaarinen instanssi, joka kaikkien on kuitenkin otettava huomioon niin arjessa kuin poliittisessa päätöksenteosakin. Oheisessa kuviossa neuvostoyhteiskunnan institutionalisoituneet tabut muodostavat uloimman kuusikulmion. Olen käsitellyt tätä tematiikkaa laajemmin muualla (esim. Kivinen 1998, 2000 ja 2002), joten tiivistän tähän vain peruskuvion, joka on välttämätön perestroikan ymmärtämiseksi.

Todellisuuden demonisointi kumpuaa Venäjän kansanuskontojen maailmankuvasta (Lewin 1985, 57–71). Ylipäätään ajatus yleisestä pahasta syntyi vasta suurten maailmanuskontojen myötä. Kansanuskonnoissa sairaudet, onnettomuudet ja muut vastoinkäymiset selitettiin erilaisilla pahoilla voimilla, kutakin vitsausta vastasi aina jokin erityinen demoni. Kun bolševikkien maailmassa hyvän ja pahan ongelma oli ratkaistu jyrkän dualistisesti, yhteiskunnan vastoinkäymiset ja puutteet eivät voineet olla tuloksia sisäisestä dynamiikasta vaan ulkoisten pahojen voimien vaikutuksesta. Aina uusia ja uusia demoneja marssii historian näyttämölle: imperialistit, kapitalistit, vasemmisto- ja oikeistopoikkeamat, trotskilaiset, buharinilaiset, porvarilliset spesialistit, sosiaalifasistit, titolaiset, maolaiset... Näiden kanssa ei voi olla dialogia eikä kompromisseja, ne ovat likaisia ja saastaisia. Niistä on vain hankkiuduttava eroon. Tämän demonisoinnin toimeenpanijana olivat salaisen palvelun elimet, jotka olivat kaikkein ehdottomin

tabu neuvostoyhteiskunnassa: NKDV, KGB, GRU jne.

Samanaikaisesti edistyksen kanssa maan teollistuminen ja suunnitelmatalous tuottavat suunnattomasti ei-tarkoitettua kaaosta, pahimmillaan suoranaista nälänhätää, kuten 1930-luvun Ukrainassa. Suunnitelmatalous on luonnostaan kömpelö ottamaan huomioon kulluttajien tarpeita. Ympäristöongelmat kasvavat niin ikään valtaviksi voimallisen teollistamisen tuloksena. Kurinalaisen proletaarin sijaan venäläiset jatkavat elämäänsä fyysisen läheisyyden ja rajun ryyppäämisen leimaamassa elämäntavassa. Pitkälle koulutettujen keskiluokkaisten ammattien määrä kasvaa suureksi ilman että niillä olisi mahdollisuutta ajaa omia etujaan. Ja kaiken yllä vallassa olevana luokkana ei suinkaan ole proletariaatti vaan puolue-eliitin muodostama nomenklatuura.

Perestroikan tavoitteet ja ei-tarkoitettut tulokset

Neuvostoliittolaisen yhteiskunnan institutionaalinen ja kulttuurinen kokonaisuus kiteytyy Stalinin aikana. Hruštšov pyrki kyllä kolmella olennaisella tavalla ulos Stalinin ajan painotuksista. Ensinnäkin hän haluaa alistaa turvallisuuselimet puolueelle. Toiseksi hän purkaa kolhoosien kohtuuttomat luovutuskiintiöt ja avaa näin mahdollisuuden maaseudun vahvistumiselle ja elintarviketuotannon parantumiselle. Kolmanneksi hän pyrki muuttamaan talouden painopistettä raskaasta teollisuudesta kulutus-tavarateollisuuden suuntaan. Tämä on kuitenkin liikaa neuvostoeliitin sisällä erittäin vaikutusvaltaiselle raskaan teollisuuden lobbylle, joka alkaa ajaa Hruštšovia alas ja ennen pitkää onnistuikin kukistamaan hänet.

Vaikka Hruštšov pitääkin sensaatiomaisen puheensa Stalinin rikoksista 20. puoluekokouksessa, mitään avointa keskustelua neuvostoyhteiskunnan pulmista ja politiikan ei-tarkoitetuista tuloksista ei synny. Stalinin ajan ongelmat käsitteellistetään vain näennäisesti ”henkilöpalvonnaksi”. Asiallisesti ottaen tämä merkitsee,

että suunnattomat tragediat ja yhteiskunnalliset ongelmat selitetään demonisoimalla puolestaan Stalin. Tämä sama muoto toistuu monissa neuvostotyypisissä yhteiskunnissa kerran toisensa jälkeen. Mitään analyysia institutionaalisista systistä ei koskaan tehdä.

Juuri tässä mielessä Gorbatšovin perestroika on radikaali katkos Neuvostoliiton historiassa. Glasnost merkitsi, että vuosikymmeniä yhteiskunnassa vallinneet tabut voitiin nostaa avoimeen keskusteluun. Kun Gorbatšov totesi, että me olemme itse kriittisempiä kuin ketkään ulkopuoliset arvostelijat, hän teki perinteisen demonisoinnin politiikan mahdottomaksi. Ensimmäistä kertaa neuvostoyhteiskunnan kaoottisuudesta ja pysähtyneisyydestä voidaan alkaa keskustella avoimesti. Monet tabut ovat kuitenkin niin lujassa ja niihin liittyvä pelko niin syvään juurtunutta, ettei avoin keskustelu ole helppoa. Ympäristöongelmat nousevat perestroikan aikana ensi kertaa keskusteluun. Stalinin ajan vainojen käsittelyyn syntyy uusia yhdistyksiä. Pelko on kuitenkin vielä mielessä. Edes Gorbatšovin tai Jeltsinin ei ole helppoa kertoa isoisiensa joutuneen NKVD:n käsittelyyn.

Ylipäätään perestroika on selvä yritys purkaa neuvostojärjestelmän varjopuolia. Tätä kuvaavat neuvostojärjestelmän kuviossa nuolet komplementaarista instansseista alkuperäiseen projektiin päin. Gorbatšovin johdonmukaisuus tässä suhteessa näkyy ennen kaikkea siinä, ettei hän missään vaiheessa turvaudu repressioapparaattiin. Sen sijaan hän yrittää selvästi palata alkuperäisiin pyrkimyksiin luoda kurinalainen palkkatyöläinen. Suunnitelmatalouden hidastuvien kasvulukujen takana saattoi nähdä Brežnevin aikana höltyneen työkuulttuurin. Maalaismainen holtittomuus ilmeni ennen kaikkea runsaana alkoholikäyttönä, joka piti saada hillittyä. Neuvostojärjestelmä perustui kuitenkin virallisen ja epävirallisen herkkään tasapainoon. Andropov yritti kurikampanjaa turvautumalla perinteiseen repressioapparaattiin. Gorbatšov luotti enemmänkin puolueen jäsenten sisäistettyyn kuriin. Gorbatšovin alkoholikampanjalla oli tavallaan hyviä syitä. Olihan

Igor Ganikovski: Häkki, 1986.

venäläisten keskimääräinen alkoholinkulutus tuolloin samaa tasoa kuin suomalaisten: 7,7 litraa absoluuttista alkoholia henkeä kohden vuodessa. Mutta Gorbatšov tulee tässä tunkeutuneeksi yksityiselämän todellisen pyhän alueelle, jonka Brežnevin ajan välinpitämättömyys oli jättänyt pitkälti rauhaan. Sen sijaan, että kansalaiset olisivat nähneet Gorbatšovin hyökkäyksen tabuja vastaan lupaavaksi ja palanneet riemumielin kunnan neuvostokansalaisen ruotuun, paluuta alkuperäiseen projektiin ei enää ollut.

Perestroikan ei-tarkoitettuna tuloksena koko bolševikkien suuren kertomuksen varaan rakennettu yhteiskunta alkaa hajota. Se vanha Venäjä, joka oli julistettu koskaan palaamattomaksi menneisyydeksi, alkaakin perestroikan vuosina uudelleen nostaa päätään. Tätä ilmiötä kuvaavat artikkelini kuvion katkonuolet, jotka johtavat ulos koko neuvostoyhteiskunnan institutionaalisesta matriisista.

Uskonto oli ollut tarkoitus pyyhkiä kokonaan pois neuvostoyhteiskunnasta. Vaikka kirkkoja kirjaimellisesti pantiin maan tasalle ja muutettiin maalliseksi rakennuksiksi kuten esimerkiksi talleiksi tai uimahalleiksi, uskonto ei kadonnut. Se siirtyi arjessa äidiltä tyttärille. Perestroikan aikana ortodoksikirkon merkitys alkoi lisääntyä

ja syntyi uusia uskonnollisia liikkeitä (Aitamurto 2007). Kun neuvostojärjestelmä hajooa, kirkko nousee venäläisen yhteiskunnan keskeisten instituutioiden joukkoon.

Glasnost toi ilmi myös sen, ettei köyhyys ja takapajuisuus ollut kadonnut mihinkään. Tähän liittyvien tietojen esittäminen oli tosin hidasta ja vaivalloista. Köyhyysluvut paljastetaan vasta Neuvostoliiton viimeisenä olemassaolon vuotena (Braithwaite 1997), kun pääministeri Ryžkov kertoo, että Neuvostoliitossa köyhien osuus väestöstä on 12 prosenttia.

Perestroikan aikana ei vielä millään tavoin kiistetty lokakuun vallankumouksen oikeutusta. Vasta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen aletaan puhua vallankaappauksesta ja aiemman kapitalismin kehityksen käyttämättömistä mahdollisuuksista. Nykyisin ortodoksikirkko on ehtinyt kanonisoida koko tsaariperheen pyhäksi ja onpa aika ajoin puhuttu jopa Romanovien paluusta valtaan. Näin Venäjän historia iskee takaisin, mutta ei Gorbatšov toki tällaista tavoitellut. Yhtä vähän kuin hän tavoitteli kaksinkertaistunutta alkoholin kulutusta tai jopa väestön valtaosaa koskettanutta transitiokauden köyhyyyttä.

Ylipäättään voi sanoa että perestroika epäonnistuu kahdella tavalla. Ensinnäkin maalliseksi ja menneeksi ymmärretty vanha Venäjä karkaa bolševikkien otteesta. Mutta perestroika epäonnistuu myös yrityksenä poistaa bolševikkien projektin ei-tarkoitettut tulokset. Myös demokraattisten instituutioiden varassa toimiva Venäjän poliittinen järjestelmä tuottaa jatkuvaa todellisuuden demonisointia. KGB muuttuu FSB:ksi, joka alkaa jahdata uusia demoneita. Maalaismainen elämäntapa leviää, kun pietarilaisistakin yli puolet alkaa viljellä omia perunoi-taan. Tuotantovoimien kehityksen sijaan taloutta leimaa koko 1990-luvun de-kapitalisaatio, joka huipentuu valtion fiskaaliseen romahdukseen vuoden 1998 elokuussa.

Porvariston likvidointi luokkana oli Gorbatšovin Neuvostoliitossa kaukaista menneisyyttä. Uudeksi hallitsevaksi luokaksi muodostuneen puolue-eliitin asema perustui ennen kaikkea organisatoriseen valta-asemaan. Porvariston ja

proletariaatin ehdottomaan dualismiin liittyi olennaisena osana ajatus, että tuotantovälineiden yksityisomistus oli ylipäättään kaikissa muodoissa moraalisesti tuomittavaa. Tätä ajatusta Gorbatšovin perestroika ei kyseenalaista, vaan tässäkin pitäydytään alkuperäiseen koodiin.

Mikä sitten oli perestroikan ja Gorbatšovin suhde nomenklaturaan? Sekä Venäjällä että lännessä on esitetty, että perestroika oli jonkinlainen hallitsevan nomenklatuuran projekti, koska se ei enää – kuten Leninin kulunut sanonta kuului – voinut elää entiseen tapaan. Hurjimmat versiot tästä ajatuksesta kehittelivät nomenklatuuran intresseihin perustuvan selityksen aina yksityistämiseen saakka. On totta, että uuden pääsihteerin valinta vuonna 1986 merkitsi sukupolvenvaihdosta ylimmässä neuvostojohdossa. Pitää myös paikkansa, että nomenklatuura ja erityisesti siihen kuuluvat yritysjohtajat onnistuivat 1990-luvun alun yksityistämisessä haalimaan yritykset omaan omistukseensa. Mutta yksityistämiseen liittyvät intressit ja odotushorisontit eivät olleet valmiina perestroikan vuosina. Päinvastoin Gorbatšov pitäytyi tehostamaan yritysten itsekannattavuutta suunnitelmatalouden puitteissa ja sen lisäksi luomaan osuustoiminnallisia rakenteita. Uuden omistavan luokan synty ei ollut perestroikan tavoite. Siinäkin kohdassa voimme puhua prosessin ei-tarkoitetuista tuloksista, jotka karkaavat kohti kokonaan toisenlaista yhteiskuntajärjestelmää. Gorbatšovin aikana tällaista perspektiiviä ei pidetty edes mahdollisena, vaan pelättiin lähinnä vanhan järjestelmän paluuta ja sen inertiaa, jota edustivat – kuten Tatjana Zaslavskaja (vrt. esim. 1999) kiteytti – keskitason byrokraatit. Ajatus suunnitelmallisesti intressejään toteuttavasta nomenklatuurasta ja Gorbatšovista sen kärkenä on erittäin vaikeasti yhdistettävissä perestroikan ajan todellisuuteen. Nomenklatuura onnistuu vahvojen resurssiensa vuoksi toki turvaamaan etunsa sitten, kun tilaisuus siihen tarjoutuu. Tässä mielessä Venäjän uusi kapitalistiluokka on mukana omassa luomisprosessissaan. Mutta Janajevin juntan kaappausyritys ja Jeltsinin valtaannousu merkitsevät jo kertakaikkista järjestelmän vaih-

dosta. Perestroika viimeisenä yrityksenä palata bolševikkien projektiin on ohi.

Eli kaiken kaikkiaan perestroika tuhoutuu utooppisena projektina, koska sen lähtökohtana ollut neuvostotyypinen duaalisiin vastakohtiin perustuva modernisaation malli ei kestänyt to-

dellisten yhteiskunnallisten prosessien paineessa. Samanaikaisesti perestroika onnistuu eliitin projektina: nomenklatuura valtaa kehittyvän kapitalistiluokan sosiaaliset paikat. Yhteiskuntajärjestelmä vaihtuu ja bolševikkien projekti päättyy.

Lähteet

- Aitamurto, Kaarina (2007), Conceptualizations of Fascism and Anti-Fascism on Rodnoverie Internet Forums. – *Voices and Values of Young People: Representations in Russian Media*. Ed. Marjatta Vanhala-Aniszevski and Lea Siilin. Helsinki: Kikimora, 197–223.
- Arppe, Tiina (1992), *Pyhän jäännökset. Ranskalaisia rajanylityksiä: Mauss, Bataille, Baudrillard*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Braithwaite, Jeanine (1997), The Old and New Poor in Russia. – *Poverty in Russia: Public Policy and Private Responses*. Ed. Jenni Klugman: Washington, DC: World Bank, 29–64.
- Cohen, Stephen F. (2000), *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia*. New York: Norton.
- Durkheim, Emile, (2000) *Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä*. Helsinki: Tammi.
- Fitzpatrick, Sheila (1979), *Education and Social Mobility in the Soviet Union, 1921–1934*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gouldner, Alwin (1974), The Metaphoricality of Marxism and the Context-Freeing Grammar of Socialism. – *Theory and Society* 4, 387–414.
- Harvey, David (2008), *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.
- Kivinen, Markku (2002), *Progress and Chaos*. Saarjärvi: Kikimora.
- Kivinen, Markku (1998), *Sosiologia ja Venäjä*. Helsinki: Tammi.
- Kivinen, Markku (2000), The Sacred and the Profane in Russia – a Durkheimian Interpretation. – *The Finnish Review of East European Studies*, Special Issue/VI ICCEES World Congress 2000 Vol. 7, 6–26.
- Larjavaara, Ilmari (2007), *Funktionaalinen transitioteoria: Hallinto, oikeusjärjestys ja instituutiot Venäjällä*. Helsinki: Kikimora.
- Lewin, Moshe (1985), *The Making of the Soviet System. Essays in the Social History of Interwar Russia*. New York: Pantheon Books.
- Lewin, Moshe (1991), *The Gorbachev Phenomenon*. Berkeley: University of California Press.
- Parsons, Talcott (1951), *The Social System*. Glencoe: Free Press of Glencoe.
- Parsons, Talcott (1967), *Sociological Theory and Modern Society*. London: Macmillan.
- Parsons, Talcott & Shils, Edward (1951), Values and Social Systems. – *Towards a General Theory of Action*. Ed. Talcott Parsons and Edward Shils. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Srubar, Ilya (1991), War der reale Sozialismus moderne? Versuch einer strukturellen Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 42, 415–432.
- Sänkiaho, Risto (2002), Toimiiko Venäjällä järjestelmä? *Tieteessä tapahtuu* 2002, 2, 5–17.
- Zaslavskaja, Tatjana (1999), *Sotsialnaja trajektorija reformiruemoi Rossii. Issledovanija Novosibirskoi ekonomiko-sotsiologitšeskoj školy*. Novosibirsk .
- Zdravomyslov, Andrei (2007a), Aspects of Power. – *International Sociology* 22:5, 624–628.
- Zdravomyslov, Andrei (2007b), Perestroika i reformy. – *Nabljudenija Sotsiologa 1987–1991*. Aleksanteri konferenssi. Helsinki 2008.
- Zdravomyslov, Andrei (2004), Ob odnom umstvennom eksperimente, obraštšennom k rossijskim realijam. – *Voprosy filosofii* 10, 170–177.